
فرهنگ جغرافیایی سخن

به سرپرستی دکتر حسن انوری

موسسان و ویراستاران

انوری، دکتر حسن

انصاری، مرجان • شرکت افق چاپ • ولماز •

طوفانی، نیکو • گزرائی، •

تهران، انتشارات سخن

عنوان و نام پدیدآور : فرهنگ سبب‌الغیاث / مؤلفان و ویراستاران حسن انوری...
[و دیگران] به سرپرستی حسن انوری.
مشخصات نشر : تهران: سخن، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری : شانزده + ۱۰۵۶ ص. ۱۲، ۲۰ س. م.
فروست : مجموعه فرهنگ‌های سخن؛ ۱۷.
شابک : ۷۸-۹۶۴-۳۷۲-۵۸۲-۲
ISBN: 978-964-372-582-۲
وضعیت فهرست‌نویسی : فیا
یادداشت : مؤلفان و ویراستاران: حسن انوری، مه‌جان حسینی، سولماز شرکت افتخار، نیکو طوفانی، منیژه کررانی.
موضوع : فرهنگ جغرافیایی.
موضوع : جغرافیا - راز و نام‌ها.
موضوع : دایرة المعارف‌ها و راز و نام‌ها.
شناسه افزوده : انوری، حسن؛ ۱۳۱۲-
رده‌بندی کنگره : ۱۳۹۰ ف/۵/۱۰۳ G
رده‌بندی دیویی : ۹۱۰/۳
شماره کتابشناسی ملی : ۲۷۰۳۰۸۱

کلیه حقوق این اثر متعلق به انتشارات سخن است و هر گونه استفاده بازرگانی از این فرهنگ اعم از زیراکس، ضبط کامپیوتری یا تکثیر به هر صورت دیگر ممنوع و قابل تعقیب قانونی است.

انتشارات سخن

خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه

خیابان حید نظری، شماره ۴۸

تلفن: ۶۶۴۶۳۸۷۵

www.sokhanpublish.com

info@sokhanpublish.com

فرهنگ جغرافیایی سخن

به سرپرستی دکتر حسن انوری

مؤلفان و ویراستاران:

انوری، دکتر حسن • انصاری، مرجان • شریعت افشار، سلیمان •

طوفانی، نیکو • گازرانی، منیژه

حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی: سینانگار

لینوگرافی: کوثر

چاپ: چاپخانه مهارت

صحافی: صحافی حقیقت

چاپ اول: ۱۳۹۱

تیراژ: ۱۶۵۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۷۲-۵۸۲-۲

مرکز پخش: انتشارات علمی، خیابان انقلاب، مقابل دانشگاه تهران،

شماره ۱۲۲۲، تلفن: ۶۶۴۹۶۶۱۰ و ۶۶۴۹۶۶۱۱

یادداشت ناشر

با انتشار کتاب فرهنگ - عراقیایی سخن، هفدهمین عنوان از «مجموعه فرهنگ‌های سخن» به جامعه فرهنگ و ادب تقدیم می‌شود. پیش‌تر فرهنگ بزرگ سخن (در ۸ مجلد)، فرهنگ فشرده سخن (در ۱ مجلد)، فرهنگ روز سخن، فرهنگ کوچک سخن، فرهنگ کنایات سخن (در ۱ مجلد)، فرهنگ کودکان سخن، فرهنگ دانش‌آموز سخن، فرهنگ نام سخن، فرهنگ امثال سخن (در ۲ مجلد)، فرهنگ جیبی سخن، فرهنگ درست‌نویسی سخن، فرهنگ نوجوان سخن (در ۲ مجلد)، فرهنگ شاعران و نویسندگان معاصر سخن، فرهنگ اعلام سخن (در ۳ مجلد)، فرهنگ شفاهی سخن و ذیل فرهنگ بزرگ سخن در این مجموعه منتشر شده‌اند و فرهنگ حاضر در ادامه تحقق طرح جامع و همه‌جانبه نشر فرهنگ‌های عمومی و تخصصی سخن فراهم آمده است. هریک از فرهنگ‌های یادشده، با در نظر گرفتن مخاطبان خاص که در رده‌های گوناگون از دانش و آگاهی علمی و فرهنگی قرار دارند و اشتغالات ذهنی و تحصیلی آنان متنوع است، تألیف شده و در این راه سعی شده است مجموعه تجارب ذی‌وقت فرهنگ‌نویسان پیشین همراه با تازه‌ترین یافته‌های علمی در زمینه تدوین فرهنگ‌ها لحاظ شود، به گونه‌ای که جامعیت و صحت فرهنگ در چهارچوب تعیین شده تحریر باشد و هدف‌های مورد نظر تحقق یابد.

پیش از این در مقدمه فرهنگ بزرگ سخن نوشته بودم: «در این نکته تردیدی نیست که زبان فارسی شط پرشکوهی است که جویبارهای بی‌شمار زبان‌ها و لهجه‌های ایرانی دیگر در آن سرازیر شده و بستر مشترک خلاقیت فرهنگی ما در طول قرون و اعصار بوده است؛ به همین دلیل همواره ضامن وحدت ملی سرزمین

ماست، و بر ماست که در تعالی هرچه بیشتر آن از هیچ کوششی فروگذاری نکنیم و آتش اشتیاق همه فارسی‌زبانان و ایرانیانی را که در سطح جهان پراکنده‌اند و به ملت و سرزمین مادری خویش عشق می‌ورزند، همواره فروزان نگه داریم.»

نیز در مقدمه‌های دیگر فرهنگ‌ها خاطرنشان کرده بودم که: «با بررسی مداوم و بازبینی مستمر، در عرضه عنوان‌ها و محتوای فرهنگ‌ها پیوسته تجدید نظر خواهد شد و اولویت‌های نشر و مایه علمی فرهنگ‌ها به‌طور منظم مورد بررسی قرار خواهد گرفت.»

کتاب حاضر گامی دیگر در تحقق آن وعده‌ها و آن تمنیات قلبی است، و اگر در این راه ای تهیة این فرهنگ‌ها و دیگر آثار ارزشمند، در طول این سه دهه زحماتی کشیده‌ام که توش و توان را از من گرفته است، کم‌ترین پشیمانی و کوچک‌ترین ندامتی ندارم. در پایان، این فرهنگ را به همه کسانی که جغرافیای سیاسی، فرهنگی و زبانی ایران‌زمین را پاس می‌دارند و در راه حفظ و اعتلای این کهن‌بوم و بوم‌پرستان کوشش تقدیم می‌دارم.

زمستان ۱۳۹۱

علی‌اصغر علمی

پیش‌گفتار

جغرافیای تاریخی ایران پیشینه‌ای دیرینه دارد. جدا از این که از دوره ساسانی کتب در این باره داریم که همانا شهرستان‌های ایران Jahrestanhai Eran هستند در متن‌های دیگر پهلوی همچون بندهشن، دینکرت و گزیده‌های زادسپهرم نیز جای‌جای از جغرافیای باستانی ایران و ویژگی‌های نواحی و شهرها سخن رفته، در زبان فارسی کهن‌ترین متن جغرافیایی را در دست داریم که در عین حال از کهن‌ترین متون زبان فارسی نیز به شمار می‌رود و هم‌زمان با سروده شدن شاهنامه فردوسی تهیه گردیده است و آن حدود العالم من المشرق إلى المغرب است که در سال ۳۷۲ تألیف شده. انانی بعد از تألیف حدود العالم، استاد بزرگ ابوریحان بیرونی ظهور می‌کند که نخستین ایرانی است که به جغرافیای خارج از ایران بزرگ توجه کرده، نکات ارزنده‌ای درباره تعیین عرض‌های بلاد و طول‌های آنها و عقاید و آراء هندیان در فلسفه، نجوم، هیئت و دیگر مسائل مهم روزگار خود که با مسائل جغرافیایی بی‌ارتباط نیستند به یادگار گذاشته است. از نویسندگان کتب مسالک چه ایرانی و چه عرب نیز باید یاد کنیم چون ابن‌خردادبه، قدامه، یعقوبی و ابن‌رسته و نویسندگان کتاب‌های

جغرافی چون اصطخری، ابن حوقل، مقدسی، و مسعودی نیز از ناصر خسرو که از خراسان به مکه رفته و بازگشته و در این مسافرت، مصر و شام را دیده و هنگام بازگشت از عربستان عبور نموده و سفرنامه خود را که حاوی اطلاعات جغرافیایی ارزنده‌ای است با دقت به رشته تحریر درآورده است. در ایران قرن ششم ابن البلخی را داریم که اهل ارس بوده و جغرافیای سرزمین خود را با دقت ثبت کرده است. در قرن هفتم یاقوت حموی همچون ستاره‌ای می‌درخشد. معجم البلدان او فرهنگ جغرافیایی مفصلی است. لسترنج درباره این کتاب می‌نویسد: «سرگاه با دقت و تأمل به این کتاب مراجعه شود، برای ارزش آن حدی نمی‌توان قائل شد.» از قرن هشتم سفرنامه ابن بطوطه را در دسترس داریم که اهل مغرب (اندلس) بوده و از حیث مسافرت به قول لسترنج با مارک پولو، ایتالیایی همانند و هم‌سنگ است. معاصر او حمدالله مستوفی اهل قزوین، ره‌القلوب را نوشته که حاوی اطلاعاتی در جغرافیای ایران و بین‌النهرین است. کتاب دیگر او به نام تاریخ‌گزیده نیز از اطلاعات جغرافیایی خالی نیست. پس از حمدالله مستوفی، شرف‌الدین علی یزدی و حافظ ابرو در جغرافیانویسی قدیم خودنمایی می‌کنند. این سلسله همچنان ادامه می‌یابد تا این‌که در قرن اخیر نخستین بار همه روستاهای ایران شناسایی می‌شود و در فرهنگ جغرافیایی ارتش در ده مجلد ثبت می‌گردد.

اما علت این‌که ما نیز به این امر دست یازیدیم، آن است که در سلسله فرهنگ‌های سخن که پیش از این به پیشگاه ملت ایران تقدیم شده و عدد آنها بیش از ده فقره است همچون فرهنگ بزرگ سخن (در هشت مجلد)، فرهنگ فشرده سخن (در دو مجلد)، فرهنگ کنایات سخن (در دو مجلد)، فرهنگ اعلام سخن (در سه مجلد)، فرهنگ روز

سخن، فرهنگ کوچک سخن، فرهنگ دانش آموز سخن، فرهنگ جیبی سخن، فرهنگ کودکان سخن، فرهنگ امثال سخن (در دو مجلد)، فرهنگ نوجوان سخن، و سرانجام ذیل فرهنگ بزرگ سخن؛ جای فرهنگ جغرافیایی خالی بود. ناشر محترم این آثار درخواست نمود که فرهنگ جغرافیایی جمع و جوری درباره ایران تهیه کنیم اما در عمل جغرافیای کشورها، نام و ویژگی شهرهای بزرگ و معروف جهان و نیز پدیده‌های طبیعی مانند رودها، کوه‌ها، دریاها، خلیج‌ها و آبشارها را معرفی کردن جهان را بدان افزودیم و حاصل کتابی است که در دست دارید.

درباره جمعیت شهرها آنچه مربوط به ایران است سرشماری ۱۳۸۵ را مبنا قرار دادیم و آنچه مربوط به خارج از ایران است از سایت‌های اینترنتی استفاده کردیم. اگرچه در سایت‌های مزبور همیشه آخرین آمارها را نیافته‌ایم، اما این سایت‌ها جمعیت برخی شهرها بر مبنای آمار سال ۲۰۱۰ میلادی ذکر شده اما در بسیاری موارد آمارها مربوط به سال‌های دورتری است. درباره شهرها و روستاهای کشور باید متذکر شویم که از آوردن شهرها و روستاهایی که کمتر از پنج هزار تن جمعیت داشته‌اند خودداری کرده‌ایم، کسانی که می‌خواهند از همه روستاهای ایران آگاهی به دست آورند، می‌توانند به فرهنگ جغرافیایی ایران از انتشارات ستاد ارتش رجوع کنند. سوم گیتاشناسی (دایرة المعارف جغرافیایی ایران) تألیف مهتاش عباس جعفری و فرهنگ آبادی‌ها تألیف لطف‌الله مفخم‌پایان مراجعه نمایند. درباره نیابردن نام روستاهای کمتر از پنج هزار تن جمعیت یک استثنا قائل شده‌ایم و آن آوردن نام و ویژگی‌های روستاهایی است که جاذبه گردشگری دارند. این روستاها را نسبتاً به تفصیل معرفی

کرده‌ایم و در این امر از کتاب یکصد روستای شگفت‌انگیز ایران تألیف حسن زنده‌دل بهره برده‌ایم. اجزش مشکور باد. همچنین باید یاد کنیم از کتاب‌های مهندس عباس جعفری که هم خود را بر معرفی وضع جغرافیایی ایران و اصطلاحات جغرافیایی مصروف داشته و در این باره چند کتاب تألیف کرده است نیز جای سپاس است از مؤسسه گیتاشناسی ایران و مؤسسه جغرافیایی سحاب که در تهیه منابع جغرافیایی و نقشه‌های مربوط به ایران و جهان دست به اقدامات ذی‌قیمتی زده‌اند. همچنین باید یاد کرد از روان‌شاد غلامحسین مصطفی که در دایرة المعارف فارسی به معرفی شهرهای ایران و شهرهای بزرگ جهان پرداخته و در زمینه جغرافیای تاریخی اطلاعاتی گرا آورده است.

در فرهنگ حاضر منابع خارجی را از منابع انگلیسی و فرانسوی اخذ کرده‌ایم و شک نمی‌کنیم که در آن زبان‌ها در داخل دو قلاب (کروشه) آورده‌ایم تا کسانی که در زبان‌های مزبور به منابع مراجعه می‌کنند شکل املائی مدخل را در دست داشته باشند. لازم به توضیح است که آنچه در داخل دو قلاب آمده ریشه کلمه از جهت etymology نیست بلکه شکل املائی کلمه در زبان‌های مزبور است. در خاتمه باید تشکر کنیم از خانم شهناز خانلو که سرچ‌روستاهای شگفت‌انگیز ایران را از کتابی که یاد کردیم استخراج کرده و درج در این فرهنگ تنظیم و به ما اهدا کرد. نیز جای سپاس است از خانم صنوبر منصوری که قسمتی از حرف الف را تألیف کرد و جزء همکاران مقطعی ما بود، همچنین سپاس از آقای رسول عسکری که جمعیت شهرهای جهان را از اینترنت استخراج کرد. نیز سپاس ویژه داریم از آقای عباس آقاجانی که با وجود آشفتگی فیش‌ها و نمونه‌های

حروف نگاری شده، که در حین تصحیح مطالب جدیدی بدان‌ها افزودیم یا از آنها کاستیم، با نهایت جدیت و درایت کتاب را به صورتی که ملاحظه می‌شود به فرجام رسانیدند؛ همچنین جای سپاس است از مؤسسهٔ سحاب که نقشه‌های کتاب را تهیه کردند.

در پایان تذکار این نکته را بایسته می‌دانم که در زمانی نزدیک به بیست سال همکاری من و آقای علی اصغر علمی مدیر نشر سخن آنکه فرازونشیبی داشته باشد، نمونهٔ یک همکاری دوستانهٔ پرثمر میان ناشر و مؤلف بود، که حاصل آن فرهنگ‌های متعددی است که در آغاز سخن یاد کردم. امید است این همکاری همچنان تداوم یابد و بتوانیم فرهنگ‌های دیگر را به جامعهٔ ادبی ایران عرضه بداریم.

حسن انوری